

ДИСКУРСИВНА ОСНОВА НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Кучеренко Ірина

*докторка педагогічних наук, професорка,
завідувачка кафедри методики професійної освіти та
соціально-гуманітарних дисциплін*

*Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України
м. Біла Церква, Україна*

Сучасна система освіти, навчально-педагогічна комунікація має базуватися на дискурсивній основі, де педагог і кожен здобувач освіти є рівноправним і повноправним учасником суб'єкт-суб'єктної взаємодії, реалізовує у взаємозв'язку власну педагогічну діяльність й особистісну освітню траєкторію, висловлює власну думку, генерує ідеї тощо. Тенденції і трансформації в галузі освіти в Україні зумовлюють ґрунтовне осмислення і розуміння дискурсивної основи навчально-педагогічної комунікації, педагогічного дискурсу, дослідження вдосконалення дискурсивної компетентності особистості педагога і формування та розвитку особистості здобувача освіти.

Питання розвитку дискурсивної компетентності особистості досліджували педагоги (В. Андрущенко, І. Бех, Н. Бібік, О. Власова, І. Зязюн, В. Ільченко, В. Кремень, А. Маслоу, Н. Ничкало, С. Подмазін, Г. Шевченко, Т. Яценко та ін.), лінгводидакти (З. Бакум, А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, С. Караман, О. Кучерук, Л. Мацько, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Сагач, О. Семенов, Т. Симоненко та ін.). Аналіз літератури засвідчує, що є науковий досвід, який становить цінне підґрунтя для дослідження поняття дискурсу і питання формування дискурсивної компетентності особистості, розроблення та модернізації змісту, форм, методів, прийомів і засобів її розвитку в закладах освіти.

В аспекті філософії і лінгвістики поняття «дискурс» (від лат. *discursus* – бігання, колообіг) визначають як «термін філософії та гуманітарних досліджень, з допомогою якого позначають аргументоване усне чи письмове обговорення будь-якої теми, в якому предметом дискусії стають і самі способи аргументації; також це будь-яке мовлення, розмова, дискусія, особливості яких характеризують мовця» [2].

У галузі педагогіки термін «дискурс» пояснюють як «найважливіший складник мовленнєвої події, мовленнєвий і невербальний обмін, що протікає в мовленнєвій ситуації. Цей процес багаторівневий, він містить: 1) вербальну поведінку; 2) акустичну поведінку (гучність, висота, темп, паузи,

ритм, тембр); 3) кінесичну поведінку (жести, міміка, поза); 4) просторову поведінку (знакове використання простору)» [5, с. 51].

У царині лінгводидактики поняття «дискурс» трактують як «сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресанта й адресата); процес вербального й невербального спілкування» [6, с. 41]; «складне поєднання мовного (вербального) і позамовного (невербального); «живий процес спілкування», «живий текст», його звукова або графічна реалізація, що втілює думку мовця у конкретній ситуації спілкування; найзагальніша категорія міжособистісної інтеракції – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну) і відбувається у певних межах каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками комунікантів» [3, с. 125].

Як бачимо, у науковому просторі термін «дискурс» учені пов'язують із поняттями, як мовлення, висловлювання, текст, бесіда, одиниця мовленнєвої ситуації, позалінгвальні чинники, і розуміють у таких основних значеннях:

- єдність мовлення та комунікативної ситуації;
- процес мовленнєвої діяльності;
- сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів);
- зв'язний текст у єдності із позамовними чинниками;
- зв'язне мовлення в конкретних умовах спілкування;
- комплексна комунікативна подія;
- «живий» текст; мовлення та ін.

Дискурс можна розуміти з точки зору мовної особистості і характеризувати в площині індивідуальної комунікативної компетентності, з точки зору процесу текстотворення визначати у межах мовної компетентності людини, з точки зору вербальної комунікації зіставляти зі сферою спілкування, комунікативною ситуацією (особистісно чи статусно орієнтованою).

Відповідно до комунікативної сфери реалізації дискурс поділяють на основні види:

– персональний – особистісно орієнтований – зумовлений індивідуальними особливостями комунікантів (соціальний статус, професія, освіченість, інтелект, емоційно-вольові риси, характер, вік, національність, внутрішній світ, психофізичний стан тощо);

– інституційний – статусно орієнтований – зумовлений особливостями перебігу спілкування певних суспільних, професійних груп і характеристиками комунікантів (статусно-рольові, соціальні, фахові, посадові, психологічні та інші ознаки).

Інституційний дискурс, на відміну від персонального, має максимум мовленнєвих обмежень, передбачає фіксовану зміну комунікативних ролей, має певну залежність від ситуації спілкування та контексту, передбачає глобальну організацію когнітивно-семантичного простору, фіксує чітко визначено певну кількість цілей локального і глобального порядку.

Інституційний дискурс як системна категорія складається із таких основних видів: науковий, юридичний, педагогічний, військовий, журналістський та ін.

Педагогічний дискурс – це різновид інституційного дискурсу, який реалізується у системі освіти.

На думку А. Габіддуліної, педагогічний дискурс – це «семіотичний процес формування та інтерпретації навчальних текстів у цілісній, замкненій комунікативній ситуації у сфері організованого навчання» [1, с. 70]. Учена зазначає, що педагогічний дискурс складається з текстів підручника, метатексту вчителя та текстів учнів, що взаємодіють і зумовлюють один одного. А. Нікітіна виділяє підтипи педагогічного дискурсу і зазначає, що «дискурс, що міститься в підручниках, навчальних посібниках, визначають як дидактичний. Його ж називають і «педагогічним», також послуговуються й терміном «навчальний дискурс». У цьому контексті термін «педагогічний дискурс» є більш широким поняттям, яке може бути за певних умов конкретизовано поняттями «дидактичний дискурс» (дискурс функціонування теорії навчання й виховання), «навчальний дискурс» (дискурс-процес передачі й засвоєння знань, умінь і навичок) [4]».

На наш погляд, педагогічний дискурс – це особливий різновид комунікативної взаємодії педагога і здобувача освіти з метою засвоєння знань, вироблення вмінь і набуття досвіду їх застосування, формування і розвитку компетентності. Вчитель / викладач у процесі реалізації педагогічного дискурсу здійснює навчально-педагогічну діяльність, виявляє методичну майстерність, розвиває у здобувача освіти загальні і фахові компетентності, визначені освітнім компонентом, що викладає, формує культурно-педагогічний концепт, професійно-ціннісні орієнтації, позитивні особистісні якості здобувача освіти. Комунікативна ситуація реалізації педагогічного дискурсу – навчальне заняття, передусім урок (реальний чи дистанційний). Педагогічний дискурс включає лінгвістичний і позалінгвістичний аспект вияву діяльності педагога і здобувача освіти.

В освітній практиці мовного навчання реалізовується навчально-пізнавальний дискурс, який трактуємо як комунікативне контактне суб'єкт-суб'єктне спілкування з метою передачі науково-змістової інформації і розвитку всіх складників комунікативної компетентності (мовленнєвої, мовної, дискурсивної, соціокультурної, діяльнісної). Навчально-пізнавальний дискурс як важливий складник вербального і невербального

обміну, що відбувається в межах реальної мовленнєвої події на уроці мови, є системним і багаторівневим та включає такі складники: змістова інформація, мовленнєва діяльність і комунікативна поведінка (акустична (тон, темп, сила, висота, інтонація, пауза, ритм, тембр), кінетична (міміка, жести, поза, постава тіла)). Цінним є застосування такого виду суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і здобувача освіти як діалогічний / полілогічний навчально-пізнавальний дискурс, різновидами якого є бесіда, обговорення, диспут, дискусія, дебати тощо. Головне завдання цих форм діалогічної / полілогічної взаємодії – мотивація, активізація, стимулювання здобувачів освіти, пробудження пізнавального інтересу, залучення до активного обговорення навчальних питань, спонукання до осмислення різних точок зору, аргументацію власної позиції та думки інших тощо.

Дискурсивна компетентність передбачає сформованість здатності особистості сприймати і створювати цілісні дискурси різних стилів, типів та жанрів мовлення відповідно до комунікативної мети й умов ситуації спілкування і з урахуванням особливостей їх семантичної, граматичної, прагматичної організації й взаємозв'язку мовних і позамовних засобів. Ян Ван Ек трактує дискурсивну компетентність як «здатність породжувати дискурс, тобто використовувати та інтерпретувати форми слів і значення для створення текстів, володіння навичками організації мовного матеріалу у зв'язний текст» [7].

Дискурсивна компетентність складається із основних компонентів:

– мовний – сукупність лінгвістичних (фонетичних, лексико-фразеологічних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних) знань, умінь та навичок та досвід їх сприймання і використання;

– соціолінгвістичний – національно-культурні та соціокультурні особливості використання мовних засобів відповідно до контексту, комунікативної ситуації, стилю та сфери спілкування;

– прагматичний – функційність і сутність використання лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів відповідно до ситуації спілкування.

Формування і розвиток дискурсивної компетентності особистості відбувається під час практичного осмислення особливостей організації дискурсів й оволодіння різними типами дискурсів. У процесі розвитку дискурсивної компетентності важливо виробити у здобувачів освіти вміння створювати і сприймати різні типи дискурсів з урахуванням комунікативної ситуації, особливостей структурної та тематичної організації, інформативності, цілісності, зв'язності дискурсу; стилю мовлення (науковий, офіційно-діловий публіцистичний, художній, розмовний), реєстру (нейтральний, високий, низький, розмовний, фамільярний, грубий та ін.), риторичної ефективності тощо. Формування дискурсивної

компетентності у здобувачів освіти відбувається переважно у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу (українська мова, лінгвістика тексту, комунікативна лінгвістика), спецкурсів, під час науково-дослідної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габідулліна А.Р. Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен. *Мовознавство*. 2009. № 6 С. 70–78.
2. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-24374>
3. Кучеренко І., Мамчур Л. Основи мовної комунікації : навчальний посібник. Умань. 2018. 270 с.
4. Нікітіна А.В. Педагогічний дискурс учителя-словесника : монографія. К. : Ленвіт, 2013. 338 с.
5. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. К. : Знання, 2005. 399 с.
6. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. За ред. М. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2003. 149 с.
7. Van Ek J. A. Waystage 1990: Council of Europe. Conseil de L'Europe [Електронний ресурс]. Cambridge University Press, 1999.